

## **QORAQALPOQ XALQ MILLIY CHOLG'ULARI ASOSIDA O'QUVCHI -YOSHLAR MA'NAVIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH**

*Otarbaev Daniyar Azatbaevich*

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali «Xalk ijodiyoti» kafedrasida o'qituvchisi*

*Mazkur maqolada Qoraqalpoq xalq milliy cholg'ulari asosida o'quvchi -yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirish, musiqiy badiiy asarlarni cholg'u asoblarda chertib o'rganish, bajarish insonning estetik, emotsional hissiyatini junbushga keltirib, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini tarkib toptirishga xizmat qilishi, qadriyatlarga, an'ana va urf-odatlariga bo'lgan madaniyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi ilmiy-nazariy jihatdan tarixiylik tamoyiliga tayanib ochib berilgan.*

*Kalit so'zlar: musiqa, san'at, ta'lim, ma'naviyat, tarbiya, kuy va qo'shiq, emotsional his, cholg'u asob, axloqiy fazilat, xalq qo'shiqlari, ohang, do'mbira, sibizg'a, chanqovuz, qo'shnay, g'ajirnay, bo'lamon, qo'biz.*

## **РАЗВИТИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ И МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ КАРАКАЛПОКСКОГО НАРОДА**

*Otarbaev Daniyar Azatbaevich*

*Преподаватель кафедры «Народное искусство» Нукусского филиала Государственного института искусства и культуры Узбекистана*

*В данной статье отражены на основе национальных инструментов каракалпакского народа развитие духовной культуры студентов и молодежи, изучение и исполнение музыкальных произведений искусства на музыкальных инструментах стимулирует эстетические и эмоциональные чувства человека и создает ощущение национальной идентичности, научно и теоретически раскрываемая на основе принципа историчности, приобретению которой она служит, имеет большое значение в формировании культуры, основанной на ценностях, традициях и обычаях.*

*Ключевые слова: музыка, искусство, воспитание, духовность, воспитание, мелодия и песня, эмоциональное чувство, музыкальный инструмент, нравственная добродетель, народные песни, мелодия, барабан, сибизга, чанквуз, кошнай, гажирнай, боламон, кобиз.*

## **DEVELOPMENT OF SPIRITUAL CULTURE OF STUDENTS AND YOUTH BASED ON THE NATIONAL MUSIC OF THE KARAKALPOK PEOPLE**

*Otarbaev Daniyar Azatbaevich*

*Teacher of the department of "Folk Art" of the Nukus branch of the State Institute of Art and Culture of Uzbekistan*

*This article reflects, on the basis of the national instruments of the Karakalpak people, the development of the spiritual culture of students and youth, the study and performance of musical works of art on musical instruments stimulates the aesthetic and emotional feelings of a person and creates a sense of national identity, scientifically and theoretically revealed on the basis of the principle of historicity, the acquisition of which it serves and is of great importance in the formation of a culture based on values, traditions and customs.*

*Key words: music, art, education, spirituality, education, melody and song, emotional feeling, musical instrument, moral virtue, folk songs, melody, drum, sibizga, chankvuz, koshnay, gazhirnay, bolamon, kobiz.*

Yangilanayotgan O'zbekistonda san'at, ta'lim, ijtimoiy-iqtisodiy sohada kechayotgan islohotlar, yosh avlodni tarbiyalash yo'lida yaxlit uzluksiz ta'lim tizimini shakllantiruvchi o'qituvchi faoliyatida zamonaviylikni va yuksak pedagogik tajribaga ega bo'lishni talab etadi. Zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi ommaviy axborot vositalari, kino, teatr va musiqa san'ati vositasida yoshlar o'rtasida xalqimiz ma'naviyatini, milliy istiqlol g'oyasini targ'ib

qilishga, bugungi islohotlarning mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan, jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlangan, jamiyatga, mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan, o'z ustida ishlay oladigan shaxsni, raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlashdan iborat.

Ushbu vazifalarni to'laqonli ado etish va barkamol avlodni tarbiyalash bevosita san'at, kuy va qo'shiqlarga bo'lgan munosabatni shakllantirish o'qituvchi murabbiyning metodik bilimdonligi, pedagogik mahorati, psixologik xususiyatlari, san'atga bo'lgan munosabati faolligi, o'quvchi - yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirishga asos bo'luvchi psixologik omillar, pedagogik nazokat va axloqiy fazilatlarini asosida ruyobga chiqariladi.

Musiqqa-insoniyatning nozik hissiy kechinmalari, emotsional tuyg'usiga bevosita ta'sir etuvchi ma'naviy tarbiya vositasi. Musiqiy badiiy asarlarni cholg'u asboblarda chertib o'rganish, bajarish insonning estetik, emotsional hissiyotini junbushga keltiradi, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini tarkib toptirishga xizmat qiladi, qadriyatlariga, an'ana va urf-odatlariga bo'lgan madaniyatni shakllantiriladi.

Respublikamizda, milliy musiqqa merosimiz, jumladan milliy cholg'u ijrochiligimiz tarixini o'rganishga e'tibor bir qator qarorlarda o'z aksini topgan bo'lib, bular:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11 sentyabr 2023 yildagi PQ-300-sonli «O'zbekiston – 2030» Strategiyasini 2023 yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorida har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish masalalariga alohida urg'u berib o'tilgan. [1]

Qoraqalpoq musiqqa madaniyatida, O'rta Osiyoning boshqa xalqlari singari, o'zining murakkab ichki tuzilishiga ega bo'lgan asosiy qatlamlari: an'anaviy musiqqa va Evropa kompozitorlik ijodiyoti asosida rivojlangan professional (yozma) turdagi zamonaviy musiqqa san'ati misolida gavdalanadi. Xususan, Qoraqalpog'iston musiqqa hayotida fol'klor va an'anaviy musiqqa san'ati janrlari (bahsi, jyrau, qissaxonlik) va yangi ijro janrlari (simfonik musiqqa, balet, opera) rivojlanib bormoqda. [6]

Zero, an'anaviy musiqqa madaniyatining boshqa turlari va janrlari bilan birga, jyrau va baksalar ijodi Qoraqalpoq xalqining asl milliy madaniy qadriyatlarining ifodasi sifatida o'zining madaniy ahamiyatiga ega.

Tarixga nazar tashlasak, eramizning birinchi asriga tegishli ajoyib madaniy meros sifatida «Ayirtam»dan topilgan «Ud» asbobi, 1946 yili arxeologik ekspeditsiya natijasida «Topiraq qal'adan» toshga o'yib chizilgan rasmda «Arfa» chalib turgan musiqachini ham 1947 yili yana shu tuproqlardan ikki torli dutor turidagi cholg'u asbobini ushlab turgan inson fragmentini topilishi buning yaqqol dalilidir. Mana shu musiqqa asboblarining rasmi chizilgan yodgorlikning, shuningdek og'zaki va yozma bitiklardan qoraqalpoq xalqining ota-bobolarimizning makonidan topilishi ham keng tarmoqli qoraqalpoq xalqining boshqa tug'ishgan millatlar xalqlardagi singari, musiqqa madaniyatiga ega bo'lganligidan darakdir. [4]

Qoraqalpoq baxshichilik maktabi ikkita yo'nalishdan iborat – baksi (ichki ovoz uslubi dutor va g'ijjak jo'rnovozlida) va jirov (bo'g'iq ovoz uslubida qo'biz jo'rlogida). An'ana namoyandalari – baksilik bo'yicha Qayratdin Utemurotov, O'ralboy O'tambetov, Tengalboy Kalliyev, Ziyoda Sharipova, Gulbaxor Rametova, Gulnur Hamitova, Zamira Ibrohimova; jirovchilik bo'yicha Jumaboy jirov, Bakbergen Sirimbetov, Jonibek Piyazov, Baxtiyor Yesemuratov va b. Yosh avlodni milliy qadriyatlarimizga sodiq ruhda tarbiyalashda ezgulikka chorlaydigan, vatanparvar, adolatli, mard, jasur bo'lishga undovchi dostonlarining va umuman baxshichilik san'atining o'rni beqiyos [5]

Qoraqalpoq musiqqa madaniyati milliy og'zaki ijodda gavdalanadi. Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar - qo'shiqchi, baxshi, qo'shiqchi dutor cholg'usi jo'rlogida qo'shiq va dostonlarni ijro etuvchi)lar, hikoyachi jyrau, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Ular orasida G'aribniyaz, Eshbay, Aqimbet, Musa, Sueu, Shernazar, Arzy, Juman, Esjan, Japaq Orinbay.

Qoraqalpoq xalqining milliy o'zligini, qadimiy tarixi va tilini, uning hayot tarzi, an'ana va urf-odatlarini o'zida mujassam etadigan, umumbashariy madaniyatning ajralmas qismi sifatida tan olingan baxshichilik san'ati atoqli baxshi-shoirlarimiz, fol'klorshunos olimlarimizning fidoyi mehnati, ijodiy tafakkuri bilan asrlarga o'tib kelayotgani O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining 2019 yil 14 maydagi PQ-4320-sonli “Baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari” to’g’risidagi qarorida ko’rsatib o’tilgan. [2]

Qoraqalpoq xalq milliy cholg’ulari asosida o’quvchi - yoshlar ma’naviy madaniyatini rivojlantirish jarayonining muhim omillaridan biri baxshichilik san’ati sir-asrorlarini kelajak avlodga o’rgatish, o’zlarining ijrochilik mahoratini namayon etishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratish hisoblanadi. Bugungi islohotlarda baxshi-shoirlar tomonidan ijro etilayotgan asarlarni yozib olish, ularni ilmiy o’rganish ishlariga respublikamizda jiddiy e’tibor qaratilmoqda. [6]

Yurtimizda ko’p tomlik «Qoraqalpoq fol’klori» to’plamari chop etildi, 100 tomlik «O’zbek xalq ijodi yodgorliklari» majmuasi nashr etilmoqda.

Qoraqalpog’iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda baxshichilik san’ati rivoji uchun zarur bo’lgan musiqa cholg’ulari (do’mbira, sibizg’a, chanqovuz, qo’shnay, g’ajirnay, bo’lamon, qo’biz kabilar) ishlab chiqaradigan ustalar faoliyatini qo’llab-quvvatlash, ustaxonalar uchun joy ajratish, maxsus yog’och va metall mahsulotlari bilan ta’minlash choralari belgilash masalalari PQ-4320-sonli Qarori bilan e’tirof etib o’tilgani muhim ijtimoiy ahamiyatga ega.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-3907-sonli Qarorida “yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismonan sog’lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirish”ga qaratilgan tizimli ishlarni tashkil etish” [3], masalalari muhim vazifa sifatida belgilab qo’yilgan.

Bu, albatta, birinchi navbatda, televidenie, radio, gazeta va jurnallar, Internetdagi ijtimoiy tarmoqlar hamda faol veb-saytlar orqali iqtidorli yoshlarni san’atga bo’lgan qiziqishlarini takomillashtirish, ikkinchidan Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi huzuridagi Ma’naviyat va ma’rifat markazida “Press-klub” tashkil etish va unda “Yoshlar kelajagimiz” rukni ostida ko’rsatuv va ijtimoiy roliklar tayyorlab, televidenie va Internet orqali jamoatchilik e’tiboriga havola qilib borishga, qaratilgan ta’sirchan targ’ibot usullarini joriy etish mexanizmlarini ishlab chiqish muhimligini ko’rsatadi.

Bizning fikrimizcha birgina Qoraqalpoq xalq va mumtoz kuy-qo’shiqlari - «Bozatau», «Shimbay», «Galgalay», «Nedag’» qo’shiqlari va «Nar iydiringen», «Nama basi», «Qara jorg’a», «Paxay», «Ariuxan» kuylari, «Ayjamal», «Jig’ali eki», «Auezim», «Durgalar», «Saltiq», «Xoja bag’man», «Muxalles», «Kor qiz», «Nariydiringen», «Yar anda qaldi» va boshqa kuylarning mazmun mohiyatini yoshlar ongiga etkaza olsak, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag’rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashga erishamiz.

Qoraqalpoq xalqining musiqiy san’ati keng rivojlangan mashhur janrlardan biri hisoblanadi. Musiqa ta’sirchan kuchga ega bo’lib, ma’naviy-axloqiy tarbiya vositasi, inson ruhiyatiga hayotbaxsh kuch bera oladigan jon ozig’idir. U kishilarning zavqlanishi, maroqli dam olishi, taskin topishi, fikrlashi, falsafiy mushohada qilishi uchun yordam beradi. Demak, musiqa faqat badiiy ijod, san’at turi bo’lib qolmasdan, balki ma’naviy madaniyatning muhim bir qismi sifatida ham o’rganilishi lozim.

Musiqa madaniyatimizda sof ma’nodagi muallim-ustozning o’zi, ayni paytda u ham murabbiy, ham sozandalik san’atini o’zida mujassamlashtirgan inson hisoblanadi. Shu tufayli o’rgatish jarayonining o’ziga xos siru asrorini bilmay turib, bu an’ananing xususiyatlarini to’lalgicha anglab ololmaymiz.

Mazkur muammoning pedagogik asoslarini: mazmuni, shakli, metodlari, vositalari, shart-sharoitlari va omillarini ilmiy o’rganish zamirida ilgari surilgan g’oyalardan ta’lim-tarbiya jarayonida keng foydalanish, ilg’or ish tajribalarni ommalashtirish, talaba yoshlarning psixologik, individual tipologik xususiyatlarini hisobga olish har bir pedagog va akademik guruh rahbarlaridan o’z ishiga ijodiy munosabatni talab etadi. Shundan kelib chiqib, musiqa madaniyati qadimiy va rangorang, ayni paytda yangi zamon an’analarini o’zida mujassam etgan holda avvalo: xalq musiqasi, mumtoz musiqiy meros, milliy betakrorlik, shuningdek xalq badiiy ijodiyoti kabi shaklan va usluban nihoyatda serjilo jabhalarda namoyon bo’ladi. [7]

Qoraqalpoq xalq qo’shiqlarining tematikasi har xil bo’lishi uning musiqiy janr tomonidan



har xil bo'lishi bilan tig'iz bog'liq holda rivojlanib keladi. Har bir qo'shiq o'zining poetik matni va ohang ikkisining birikmasi bo'lgan – kuy orqali organik jihatdan mustahkam aloqada tuziladi. Har bir qo'shiqning matni bilan ohangi teng bahoga ega bo'lib, bir maqsadni bajarishga moslashgan. Xalq qo'shiqlarining ohanglik tuzilishi poetik matn satrlari bilan o'zaro tig'iz aloqada bo'lishi barobarida biri ikkinchisini to'liqtirib, kuchaytib boradi. Ohanglik tushunchalarning keyni matn satrlarining keyni bilan qo'shib, poetik uezura ohanglik uezura ham hisoblanadi. Kezi kelganda aytiladigan yana bir narsa – xalqda «quruq so'z quloqqa yoqmas» deganidek, kuysiz qo'shiqning yalang o'zi saqlanib qolmaydi. Chunki, qoraqalpoq qo'shiq tuzilishida stix shakli bo'lmasdan, aytim qo'shiqlari keng tarqalib, kuyga solib aytilib kelganligining o'zi-yoq qo'shiqni yagona olib yuruvchi va keng tarqatuvchi, unuttirmovchi kuy ekanligi buning isboti bo'la oladi. Hatto dostonlardagi nasriy (qora) so'zlarning aytilish holatlari, bet ochar, naql-javob aytishlarning o'zida ham naqshli ohanglarga solinib aytiladigan musiqiy ohanglarni ko'ramiz. Qoraqalpoq xalq kuylarida mehnat odamlarining kelajakka intilishlari, orzu-istaklari, tarixiy voqealar, urf-odatlar, halol muhabbat va qayg'u-alamlari tasvirlanadi. Shu sababdan qo'shiqlarni tasniflash va tematik tomonnan ajratib o'rganishda ularning musiqasi bilan poetik matnining xususiyatiga qarab bo'lishga alohida diqqat qaratish zarur. Qoraqalpoq xalq qo'shiqlarini tasniflash ishlari haqida ba'zi olimlar tomonidan, masalan filologiya ilmlari doktori, marhum N.Davqoraev o'zining «Inqilobgacha qoraqalpoq adabiyoti tarixining ocherklari» (Nukus – QQDN. 1961 – 37 sahifa) asarida, professor N.A.Baskakov «Karakalpakskiy yazyk» asarinig 2 tomida (M-1951) xalq qo'shiqlarini bir nechta turlarga ajratadi. Bular xalqning poetik ijodiyotini o'rganishdagi muhim asarlardan hisoblanadi. Lekin, bu asarlarning qo'shiqlarning ohanglik xususiyatini emas, balki faqat mazmuniga qaray ajratishga harakat qilganligi ma'lum.

Qoraqalpoq xalq kuylarini musiqiy tomondan tahlil qilishga o'zbek musiqashunovs olimi I.Akbarov o'zining «Qoraqalpoq xalq kuylari» to'plamida yozgan so'zboshida qator fikrlarni aytadi. U qoraqalpoq xalq kuylarin «qo'shiqlar» va «dostonlar» deb ikki guruhga ajratadi, shuningdek, qoraqalpoq xalq kuylarining xususiyatlari, uning ohanglik, shodlik, ritmik tuzulishlari va uning boshqa xalqlarning musiqasi bilan aloqasi haqida qator baholi fikrlarni keltiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, Qoraqalpoq xalq milliy cholg'ulari qubuz, dovil, balabon, dutordan taraladigan ohista kuylar asosida o'quvchi -yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirish, ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad:

yoshlarni yuksak ma'naviyatli, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarashga ega bo'lgan fidoyi va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash;

– ommaviy axborot vositalari, kino, teatr va musiqa san'atida yoshlar o'rtasida xalqimiz ma'naviyatini, milliy istiqlol g'oyasini targ'ib qilishga, bugungi islohotlarning mohiyatini yoritishga qaratilgan tizimli ishlarni tashkil etish;

–yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash;

– milliy qadriyatlarimiz, urf – odat va an'analarimiz, tarixiy merosimiz manbalariga tayanib talabalarning bilim va tasavvurlarini rivojlantirish qonuniyatlarini tahlil qilish;

–tarixiy va milliy xususiyatlar kontekstida talabalarni mehmondo'stlik, baynalminal do'stlik, madaniyatlararo mintaqaviy hamkorlik ruhida tarbiyalashdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda, nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerakligini his etgan holda xorijiy ilg'or tajribalarni amaliyotga tatbiq etish orqali, zamonaviy ilm va texnikaning cho'qqilariga erishishi uchun to'liq imkoniyatlar yaratildi. Haqiqatdan ham yosh avlodni innovacion, adaptacion sharoitda ishlashini, tez o'zgaruvchan sharoitlarga nisbatan qayishqoq bo'lishni zamonning o'zi talab etmoqda. Shu bois ham zamon talablariga javob bera oladigan darajada xalq milliy cholg'ulari asosida o'quvchi -yoshlar ma'naviy madaniyatini rivojlantirish, ta'lim, san'at va madaniyat tizimini yangi sifat bosqichiga ko'tarish muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11 sentyabr 2023 yildagi PQ-300-sonli «O'zbekiston – 2030» Strategiyasini 2023 yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida» Qarori. <https://lex.uz/docs/6600390>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 maydagi PQ-4320-sonli “Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari” to'g'risidagi Qarori. <https://lex.uz/acts/4380951>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 avgustdagi “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3907-sonli Qarori. <https://e-library.namdu.uz>

4. Адамбаева Т. Музыкальная культура каракалпакского народа до октябрьского периода. //АН КазССР. Ин-т литературы и искусства им. М.О. Ауэзова - Алма-Ата, 1967

5. Mustafayev Sh.N. Oliy ta'lim modernizatsiyasining artpedagogik asoslarini rivojlantirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Samarqand – 2023

6. <https://www.google.com/s>

7. <https://e-library.namdu.uz/>